

Reflection of Mass Media in Contemporary Fiction of Iran

Azam Ravadrad¹ & Farzaneh Fakhrian Langroudi²

(27-52)

Abstract

This article is to study how mass media role and function in interpreting or changing surrounding world is reflected in Iranian contemporary fiction. The purpose is determining that mass media which leads every other phenomenon to being reflected, how is dragged to the scene of reflection itself. This is also proposed to give a picture of explanation and acknowledgement of media epidemic presence in real society in order to analyze the relation between power and prevalence of mass media in Persian novel and its social role and function in real world. Therefore 12 Persian realistic novels whose authors live in Iran and also are published in I. R. IRAN are chosen by targeted sampling method for qualitative research. All phrases about traditional mass media as radio, TV, newspaper and magazine are derived from these texts and are analyzed on basis of theories of media power, reflection, literary Criticism and sociology of literature, in accordance with cultural studies requirements for understanding media.

Findings revealed that mass media is reflected as "power and trigger tool", "awareness tool", "negligence tool", "routine thing", "informative tool", "Hobby tool", "Contradictive phenomenon/tool", "secondhand thing", "Criticism tool" and "presenter phenomenon" in the world of Persian novel. Obvious difference between written media and visual and audio media in social role finding (oral culture), TV and radio roleplaying as the most main gate of being informed, in contrary with picked role of newspapers in everyday life and weaker than them, not-daily print magazines (inactive choice), lack of specified and strong place for news media among public (media weakness), printed media consume as a factor of the elite lifestyle (neglecting public audience), and lack of understood identity of activities and characteristics of media people (threat in meaning of media job), are categories that finding of this research are explained within.

Keywords: reflection, mass media, popular life, Persian novel, fiction, text analysis.

Received: 31, May, 2020 & Accepted: 14, September, 2021

doi 10.22059/jlcr.2021.303684.1482
Print ISSN: 2382-9850-Online ISSN: 2676-7627
<https://jlcr.ut.ac.ir>

1. Email of the corresponding author: ravadrad@ut.ac.ir.

Professor, Department of Social Communication Sciences, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Master of Cultural Studies and Media, University of Tehran, Tehran, Iran.

1. Introduction

This article is to study how mass media role and function in interpreting or changing surrounding world is reflected in Iranian contemporary fiction. The purpose is determining that mass media which leads every other phenomenon to being reflected, how is dragged to the scene of reflection itself. This is also proposed to give a picture of explanation and acknowledgement of media epidemic presence in real society in order to analyze the relation between power and prevalence of mass media in Persian novel and its social role and function in real world. Therefore 12 Persian realistic novels whose authors live in Iran and also are published in I. R. IRAN are chosen by targeted sampling method for qualitative research. These novels include *Soraya in a Coma* (Fasih: 1362), *We Get Used to It* (Pirzad: 1383), *Journey to 270 Degrees* (Dehghan: 1384), *Piano Cafe* (Jafari: 1386), *Secret Association* (Shakeri: 1386), *Forgeness Angel* (Ahmadi: 1387), *BiVatan* (Amirkhani: 1387), *Dear Chameleon* (Kateb: 1388), *The Dead of the Green Garden* (Bayrami: 1388), *The Song of Ababil* (PurVali Kalashtari: 1391), *My Dear Husband* (Kalhor: 1391) and *Azar, Shahdokht, Parviz and others* (Shirmohammadi: 1392). The novels are analyzed in the order of the first year of publication. All phrases about traditional mass media as radio, TV, newspaper and magazine are derived from these texts and are analyzed on basis of theories of media power, reflection, literary Criticism and sociology of literature, in accordance with cultural studies requirements for understanding media.

If we summarize the set of roles and functions that the media has played in each of the novels studied, a general comparison can be made between the topics and categories that show how the media is reflected in fiction. The most important role and function of the media is to be a tool of entertainment that is reflected in all 12 novels, and maps are a means of daily life and a means of information that is common in 11 novels. Next, the media is reflected as a tool of power and resistance in 7 novels. The media may be used to maintain and justify the ruling power or to resist and criticize the ruling power. The non-media use of media is also an interesting point in these novels. Where the media is not worth raising awareness and creating social cohesion, it becomes a second-hand object with which things can be packaged or surfaces can be cleaned. This kind of reflection of the media in the novels studied shows the insignificant importance of the print media and radio and television in people's daily lives. In addition to this general proposition, there is a clear difference in the comparison between print media coverage and audio-visual media in social mapping. In most of the analyzed novels, the main gateway to receiving information and gaining awareness has been television and radio. On the other hand, considering the lesser and more selective role and presence of newspapers in the daily life described in these novels and the lesser number of non-daily publications and magazines, it can be deduced that the use of this type of mass media has a definite place among the general public. And it is not strong.

In addition, the consumption of this type of media correspondence has not been the most appropriate and popular choice and has always been described as a component of the daily life of people with a higher level of thinking and livelihood than the general public. At the same time, audio-visual media in most of these novels is defined as an accessible tool that can be used in all

places - from home to hotel and office - to gain awareness of the world around them. The image obtained from the role and position of the media in the Iranian realist novels studied in this study shows a part of the media atmosphere in Iran. The existence of television and radio in millions of Iranian homes and even shops, hospitals and offices, in the face of people's lack of acceptance of newspapers with tens of thousands of copies and in a few cases hundreds of thousands, outlines the movement and development of news media in Iran in the last three decades. In general, we can point to some general results based on how the role and function of the media are reflected in Iranian novels. First, there is a clear difference between print media and audio-visual media in social mapping, and oral culture prevails in this area. Second, the map of television and radio, as the main gateway to receiving information and gaining awareness, is much greater than the selected role of newspapers and non-daily magazines and magazines in daily life. This means inactive selection of radio and television due to their constant availability and lack of active selection of written newspapers and magazines, which must be planned and paid for. At the same time, this shows the lack of a clear and strong position for the communication media among the general public. It is clear that in Iranian society, due to the state and sovereignty of radio and television, their news and information are not comprehensive and include all social groups. Newspapers and periodicals, however, are more diverse in this regard. More people use radio and television and less use of print publications, indicating a lack of active use of the media and passive use of media that are easier to access without much effort. On the other hand, the consumption of newspapers and other written publications is reflected in these novels as a component of the lives of certain groups of people with a higher level of awareness, literacy and economic status. Finally, the third conclusion is that these novels reflect the precarious situation of media jobs and the lack of understanding of the activities and characteristics of media people in society. The reflection of the media in the novel shows the limited use of print media by the people, which are more diverse and submit to the state audio-visual media, which have a more limited and uniform approach, and many of the different views in society on various issues are absent. The theoretical achievement of this research is to show the possibility of knowing the society through the study of literature, which of course I try to complete in other ways due to the shortcomings of the reflection approach. The practical achievement of this research is the cognition that has been obtained from the relationship between the people and the traditional mass media of Iran through the study of the novel.

بازتاب رسانه‌های ارتباط جمعی در ادبیات داستانی معاصر ایران

اعظم راودراد^۱

استاد گروه علوم ارتباطات اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

فرزانه فخریان لنگرودی

کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی و رسانه دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۳/۱۱؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

علمی-پژوهشی

چکیده

مقاله حاضر با هدف مطالعه چگونگی بازتاب نقش و کارکرد رسانه‌های ارتباط جمعی در تفسیر یا تغییر جهان پیرامون در متن ادبیات داستانی معاصر فارسی در ایران نوشته شده است. هدف این بوده که معلوم شود رسانه که بازتاب‌دهنده جامعه است، چگونه در رمان به صحنه بازتاب کشانده شده است. همچنین، سعی شده تصویری از توصیف و تصدیق حضور همه‌گیر رسانه‌های ارتباط جمعی در اجتماع واقعی و ملموس، با تحلیل رمان ارائه شود، تا کارکرد و نقش اجتماعی رسانه در دنیای واقعی را بر اساس قدرت و نفوذ رسانه در متن رمان فارسی معاصر ایران بتوان تحلیل کرد. از این رو، ۱۲ رمان واقع‌گرای معاصر فارسی که هم در جمهوری اسلامی ایران منتشر شده‌اند و هم نویسندگان آن ساکن ایران هستند، با روش انتخاب هدفمند نمونه برای تحلیل کیفی انتخاب شدند. سپس همه عبارات مربوط به رسانه‌های خبری سنتی، یعنی رادیو، تلویزیون، روزنامه و مجله، از این متون استخراج شد و روی محتوا و معنا و نیز ساختار آن‌ها بر مبنای نظریات نقد ادبی و جامعه‌شناسی ادبیات مطالعه شد. سرانجام، یافته‌ها حاکی از تصویر شدن رسانه به‌عنوان وسیله ضروری در زندگی روزمره، ابزار اطلاع‌رسانی، ابزار سرگرمی و ابزار قدرت و مقاومت و نیز ابزار آگاهی‌بخش و نقد در جهان رمان فارسی بوده است. تفاوت آشکار بین رسانه‌های مکتوب و رسانه‌های شنیداری و دیداری در نقش‌یابی اجتماعی و تأکید بر فرهنگ شفاهی، نقش‌پذیری تلویزیون و رادیو به‌عنوان اصلی‌ترین دروازه دریافت اطلاعات و کسب آگاهی، در مقابل نقش‌گزینش‌شده روزنامه در زندگی روزمره، و از آن کم‌رنگ‌تر نشریات و مجلات غیرروزانه که نشان‌دهنده انتخاب غیرفعال مخاطب است، ضعف رسانه‌ای و نبود جایگاه مشخص و مستحکم برای رسانه‌های ارتباط جمعی در میان عموم مردم، مصرف‌مکتوبات رسانه‌ای به‌مثابه مؤلفه زندگی خواص و بی‌توجهی به مخاطب عام، و نبود درک متناسب از فعالیت و ویژگی‌های اهالی رسانه در فضای جامعه، نتایجی هستند که از تحلیل رمان‌ها به دست آمده است.

واژه‌های کلیدی: بازتاب، رسانه ارتباط جمعی، زندگی روزمره، رمان فارسی، ادبیات داستانی، تحلیل متن.

۱. مقدمه

ادبیات، به‌ویژه ادبیات داستانی و در کانون توجه آن، رمان، آینه زندگی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هر جامعه‌ای است. تحلیل ادبیات می‌تواند به شناسایی عناصر فرهنگی اجتماعی مختلفی، مثل رسانه در یک جامعه انسانی منجر شود. نقشی که نویسنده یک رمان معاصر، خودآگاه یا ناخودآگاه، به خود رسانه‌های جمعی می‌دهد، جایگاه رسانه در فرهنگ عامه را نشان می‌دهد. نگاه این پژوهش به متن ادبی برای شناخت رسانه معطوف است؛ چراکه سادگی خوانش خود این متن و گستردگی مخاطبان آن، تصویر قابل‌فهمی از نقش

رسانه در زندگی روزمره به مردم جامعه ارائه می‌دهد. از طرف دیگر، پیشرفت هر جامعه‌ای در گرو شناخت وضعیت امروز و پیچیدگی‌های آن است. ادبیات به منزله حوزه‌ای که همین پیچیدگی‌ها را به شیوه‌ای کاملاً خاص باز می‌تاباند، منبعی بسیار غنی برای فهم مسائل فرهنگی و اجتماعی است. لذا پژوهش درباره ادبیات، عبارت است از پژوهش درباره فرهنگ و شناخت سازوکارهای پیچیده‌اش (ر.ک؛ پاینده، ۱۳۸۸: ۱۴۴). به عقیده پاینده، رمان به جای مشارکت، مشاهده می‌کند و به جای ساخت‌آفرینی، به هم‌سطح‌سازی می‌پردازد (ر.ک؛ همان، ۱۳۹۲: ۹۱). زرافا نیز اذعان دارد که رمان‌نویس عمداً تیشه به ریشه ذهنیت‌گرایی می‌زند تا صرفاً ظاهر افراد و اشیاء را ترسیم کند و بدین ترتیب، دنیا را یک پدیده خالص و ساده و بدون هیچ نوع جزئیات تفصیلی مطرح کند (ر.ک؛ زرافا، ۱۳۸۶: ۶۷). بنابراین، مسئله ما در این مقاله، دو بُعد نظری و عملی دارد. در بُعد نظری، به دنبال نشان دادن کارایی رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر و ادبیات در شناخت بهتر جامعه هستیم. در بُعد عملی هم شناخت بهتر جامعه از منظر جایگاه و نقش رسانه در آن به‌عنوان وضعیت موجود، می‌تواند به تلاش برای تغییر آن و رسیدن به وضعیت مطلوب منجر شود.

۱-۱. پیشینه پژوهش

در حوزه ادبیات و رابطه آن با جامعه، پژوهش‌های زیادی وجود دارد که در اینجا به چند مورد آن‌ها اشاره می‌شود. در پژوهشی با عنوان «بازنمایی زندگی روزمره ایرانیان در رمان‌های برنده جایزه گلشیری» (ایمانی مرنی، ۱۳۹۰)، ۹ رمان اول برگزیده در جایزه گلشیری، با استفاده از روش نقد درونی مورد تفسیر و تأمل قرار گرفته‌است. یافته‌ها نشان داد که زندگی روزمره، خلاف انگاشت‌های رایج و پذیرفته‌شده از آن، عرصه‌ای است متناقض و رازآلود که دوگانگی‌ها و ناسازگاری‌های فراوانی در آن برقرار است. در پژوهش دیگر، با عنوان «بازنمایی انسان‌شناختی تاریخ معاصر در رمان فارسی» (حیدری، ۱۳۸۷)، نشان داده شده‌است که تاریخ روایت‌شده از خلال ادبیات می‌تواند به‌عنوان جلوه‌ای مؤثر و کمتر زنگارگرفته، واقعیت تاریخ را بازنماید. این گونه از روایت تاریخ، این ویژگی را دارد که کمتر در دام تاریخی رسمی و فرمایشی قرار گیرد و نیز زندگانی مردمان عادی را که بیش از همه درگیر همین تاریخ هستند، بازگو کند. در واقع، از خلال همین بازنمایی است که فرهنگ در حقیقی‌ترین وجه خود باز نمود پیدا می‌کند.

در پژوهش دیگری با عنوان «بازنمایی روستا در ادبیات داستانی معاصر (۱۳۰۰-۱۳۵۶): تحلیل یک گفتمان» (فرهنگی، ۱۳۸۹)، از خلال تحلیل و تفسیر داستان‌های روستایی ادبیات معاصر، نحوه‌ی بازنمایی روستا و یا به عبارت بهتر، ایماژهای برساخته‌شده از آن به وسیله‌ی «سیاست‌های بازنمایی» مختلف، مطالعه شده‌است. در پژوهش «بازنمایی مفهوم دموکراسی در رمان فارسی معاصر در سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۵۷ خورشیدی» (نوروزی، ۱۳۸۹)، چهار رمان «تنگسیر»، «همسایه‌ها»، «شازده‌احتجاج» و «سووشون» مطالعه شده‌است و محقق بر اساس یافته‌های پژوهش، بر اهمیت داده‌کاوی از گذر متن رمان برای شناخت مفاهیم اجتماعی و فرهنگی جامعه تأکید کرده‌است. در پژوهش دیگری با عنوان «بازنمایی مفهوم عقلانیت در ادبیات معاصر ایران با تکیه بر رمان (۱۳۳۰-۱۳۸۰)» (سپهری، ۱۳۸۸)، با تحلیل ۷ رمان مطرح معاصر، نشان داده شده‌است که با در نظر گرفتن پیچیدگی بازنمایی جامعه در متن ادبی، می‌توان با به‌کارگیری روش‌های کیفی، همچون تأویل متن و روش تفسیری، سویه‌های پنهان متن را آشکار ساخت. مطالعه‌ی پژوهش‌های پیشین مرتبط با ادبیات و جامعه نشان داد پژوهشی که بازتاب رسانه را در ادبیات را نشان دهد، قبلاً انجام نشده‌است. از این منظر، پژوهش مبنای این مقاله، جدید و نوآورانه است.

۲-۱. رویکرد بازتاب

در رابطه‌ی میان هنر و جامعه، معمولاً از دو رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر و بازنمایی در مطالعات فرهنگی هنر سخن گفته می‌شود. در رویکرد بازتاب، به هنر به‌عنوان سندی برای شناخت جامعه نگاه می‌شود. در این رویکرد، اعتقاد بر این است که آثار هنری همچون آینه‌ای جامعه را در خود به نمایش می‌گذارند. در رویکرد بازنمایی، به نقش هنر در برساخت ابعاد مختلف جامعه از زاویه‌دید ایدئولوژی‌های مسلط توجه می‌شود. به همین دلیل، در این رویکرد، شرایط واقعی اجتماعی مورد مطالعه قرار نمی‌گیرد، چون تصور بر این است که این شرایط بازتابی در هنر ندارند و هرچه هست، بازنمایی است. با توجه به اینکه در این مقاله، هدف ما نشان دادن چگونگی بازتاب رسانه‌ها در رمان‌های معاصر است، تا نوع استفاده‌ی رسانه‌ای مخاطبان به واسطه‌ی مطالعه‌ی رمان شناسایی شود، رویکرد بازتاب با هدف این مقاله تناسب بیشتری دارد. همان‌طور که والت (۱۳۹۰) هم می‌گوید، بسیاری از جامعه‌شناسان و منتقدان ادبی، با علم به اینکه آثار فرهنگی در بستر اجتماعی تولید می‌شوند، معتقدند که رمان‌ها را می‌توان داده‌های جامعه‌شناختی محسوب کرد و به‌منزله‌ی شاخصی برای روابط و نگرش‌های اجتماعی غالب به کار برد. قراردادهای مرسوم در رئالیسم ادبی و نیز اهداف صریحاً جامعه‌شناختی دست‌کم برخی از رمان‌نویسان، دلایلی

به دست می‌دهند تا رمان‌ها را تصاویری از اوضاع و شرایط اجتماعی بینگاریم. ویکتوریا الکساندر معتقد است که «رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر، مشتمل بر حوزه‌های گسترده از تحقیقات است که مبنی بر این عقیده مشترک هستند که هنر آیینۀ جامعه است، یا هنر به واسطهٔ جامعه مشروط شده یا تعیین می‌یابد» (الکساندر، ۱۳۹۰: ۵۵). او تأکید می‌کند که این رویکرد پیشینه‌ای طولانی و قابل احترام در جامعه‌شناسی دارد. البته همان‌طور که آینه تنها بخشی از واقعیت گزینش‌شدهٔ موردنظر را در چهارچوب قاب خویش بازمی‌تاباند، آثار هنری نیز بخشی از جامعه را به نمایش می‌گذارند. همچنین، همان‌طور که همهٔ آینه‌ها تخت نیستند که شیئی بیرونی را دقیقاً همان‌طور که هست نشان دهند، آثار هنری نیز به تناسب توانایی‌ها، ارزش‌ها و معیارهای هنرمند ممکن است به میزان‌های متفاوتی واقعیت را به نمایش بگذارند، یا از آن انحراف حاصل کنند. بر اساس این تئوری، هنرها واقعیت را به رمز برمی‌گردانند و آنچه را در جامعه وجود دارد، به صورتی نمادین و رمزگونه به نمایش می‌گذارند. بنابراین، در این مقاله، از رویکرد بازتاب برای تبیین یافته‌ها و نشان دادن رابطهٔ میان رمان و جامعه استفاده شده‌است.

۳-۱. روش پژوهش

منظور از «رمان رئالیستی معاصر» در این مقاله، رمانی است که واقعیت جامعه، و نه تخیل و فانتزی را منعکس می‌کند. همچنین، فقط رمان‌هایی احصا شده که پس از انقلاب اسلامی ایران، در بازهٔ زمانی ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۲ نوشته و چاپ شده‌است و نویسندگان آن‌ها در مرزهای ایران زندگی و کار کرده باشند. علاوه بر این، فقط رمان‌هایی مدنظر است که داستان رئالیستی آن‌ها نیز در جامعهٔ معاصر ایران بگذرد. منظور از رسانه نیز در این مقاله «رسانه‌های ارتباط جمعی سنتی» و آن مفهومی است که در ذهن مردم عادی از این واژه متبادر می‌شود که عبارت است از روزنامه، مجله، رادیو، و تلویزیون. بنابراین، اشکال دیگر رسانه از سینما و کتاب تا تریبون و رسانه‌های نوین مجازی مدنظر این پژوهش نبوده‌است. برای تحلیل متن رمان‌های مورد تحلیل در این تحقیق که با روش انتخاب هدفمند نمونه جمع‌آوری شدند، روش تحلیل محتوای کیفی انتخاب شده‌است. در تحلیل محتوای کیفی، متن به شیوه‌ای قاعده‌مند و گام‌به‌گام به واحدهای تحلیل تقسیم می‌شود و با دنبال کردن سؤال اصلی و مسئلهٔ پژوهش، مقوله‌ها بر اساس جنبه‌های نظری تکوین می‌یابند و از طریق حلقه‌های بازخورد و بازنگری‌های لازم، تطابق مقوله‌ها دربارهٔ نظریه و شیوه‌های

تحلیل، تضمین می‌شود (ر.ک؛ حریری، ۱۳۸۵: ۲۶۴). قدم اول در تحلیل محتوای کیفی، ساختن مقوله‌ها به روشی استقرایی است. پس از آن که حداقلی از مقوله‌ها شکل گرفت، از این مقوله‌ها می‌توان به صورت قیاسی برای تحلیل بقیه متن استفاده کرد. در واقع، یک جریان رفت‌وبرگشت بین مقوله‌های استقرایی و مقوله‌های قیاسی وجود دارد. مقوله‌ها در روش تحلیل محتوای کیفی، از بررسی عمیق متن و یافتن شباهت‌های بین محتواها و کنار هم قرار دادن آن‌ها و انتخاب نام واحدی برای آن‌ها به دست می‌آیند (ر.ک؛ کوثری، ۱۳۸۷: ۱۹۷). بنابراین، به تصویر رسانه در رمان‌ها در این پژوهش به دو صورت توجه شده است. اول، جایی که رسانه وجود دارد و مصرف می‌شود؛ مثلاً روزنامه‌ای خریده می‌شود، کسی به تماشای تلویزیون می‌نشیند، خبری از رادیو، شنیده و یا داستانی از مجله خوانده می‌شود. دوم، جایی که پرداختن و مشغولیت به رسانه و کار رسانه‌ای شخصیت داستان مطرح است؛ مثل وقتی که یکی از شخصیت‌ها روزنامه‌نگار باشد. برای انتخاب نمونه‌های این تحقیق، ابتدا اطلاعات دست‌اول حاصل از مطالعه رمان‌ها از یک طرف، و اطلاعات دست‌دوم حاصل گفت‌وگو با مطلعان حوزه ادبیات و رمان به دست آمد. مطلعان کسانی هستند که «مشغول» ادبیات داستانی امروز ایران، به‌ویژه در پایتخت هستند که شامل خبرنگاران، نویسندگان، منتقدان، روزنامه‌نگاران، ناشران و کتاب‌فروشان می‌شود. به این ترتیب، رمان‌های مرتبط شناسایی شد. در مرحله بعد، بر مبنای نمونه‌گیری نظری و هدفمند، تعداد ۱۲ رمان رئالیستی انتخاب شد که تناسب بیشتری با موضوع تحقیق داشتند و به‌وسیله نویسندگان ایرانی در سال‌های پس از انقلاب منتشر شده‌اند. این رمان‌ها عبارتند از: *ثریا در اعما* (فصیح، ۱۳۶۲)، *عادت می‌کنیم* (بیرزاد، ۱۳۸۳)، *سفر به گرای* ۲۷۰ درجه (دهقان، ۱۳۸۴)، *کافه پیانو* (جعفری، ۱۳۸۶)، *انجمن مخفی* (شاکری، ۱۳۸۶)، *پری فراموشی* (احمدی، ۱۳۸۷)، *بیوتن* (امیرخانی، ۱۳۸۷)، *آفتاب پرست نازنین* (کاتب، ۱۳۸۸)، *مردگان باغ سبز* (بایرامی، ۱۳۸۸)، *آواز ابابیل* (پورولی کلشتری، ۱۳۹۱)، و *شوهر عزیز من* (کلههر، ۱۳۹۱) و *آذر، شه‌دخت، پرویز و دیگران* (شیرمحمدی، ۱۳۹۲). رمان‌ها به ترتیب اولین سال انتشار، در ادامه تحلیل شده‌اند.

۴-۱. بیان یافته‌ها

در اینجا هر یک از ۱۲ رمان منتخب این پژوهش به ترتیب سال معرفی، و نقش‌های حضور رسانه در بستر داستان آن‌ها شناسایی و دسته‌بندی می‌شود. در عین حال، خصوصیات کاراکتر رسانه‌ای، تنها در بستر شغل آن‌ها، در رمان‌هایی که چنین شخصیتی داشتند، تشریح می‌شود.

۲. ثریا در *اغما*؛ اسماعیل فصیح (انتشارات ذهن آویز، چاپ اول ۱۳۶۲)

«جلال آریان» چهل و چندساله و کارمند شرکت نفت آبادان که به تازگی سکتۀ قلبی و بستری شدن در بیمارستان را از سر گذرانده، در آخرین روزهای پاییز ۵۹ که فرودگاه‌های کشور بسته است، عازم سفر سختی با اتوبوس و هواپیما به فرانسه می‌شود، تا بتواند به وضعیت خواهرزاده اش ثریا رسیدگی کند. ثریا شوهرش را در انقلاب ایران از دست داده، به اصرار مادرش برای ادامۀ تحصیل به فرانسه رفته، در آنجا به علت تصادف با دوچرخه به اغما رفته است. آریان در طول شب‌های متمادی اقامت خود در فرانسه، با تعدادی از دوستان قدیمی، ثروتمندانی که از ایران گریخته‌اند و تیپ‌های مختلف روشنفکران و نویسندگان ایرانی برخورد می‌کند و پایه‌پای فعالیت‌هایش، همواره شرایط ایران و جنگ تحمیلی را نیز دنبال می‌کند. در این میان، یک ماجرای قدیمی و عاشقانه نیز برای جلال آریان جانی تازه می‌گیرد. در آخر، پزشکان با وجود تلاش بسیار نمی‌توانند ثریا را نجات دهند. ثریا در *اغما* در کنار روایت از ایران، شرح مختصری از زندگی نه‌چندان به‌سامان روشنفکران ایرانی در خارج از کشور نیز ارائه می‌دهد. این اثر را در زمرۀ برجسته‌ترین و پرفروش‌ترین آثار اسماعیل فصیح و جهان رمان فارسی دانسته‌اند که تا امروز چند ناشر آن را به چاپ هفدهم رسانده‌اند. نحوه‌ی بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۱ خلاصه شده است:

جدول شماره ۱: ثریا در <i>اغما</i> (۳۷۰ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسیله‌ی روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	رادیو ترانزیستوری کوچک را که دم دستم است، روشن می‌کنم. آن را روی یکی از ایستگاه‌های انگلیسی که دارد اخبار و تفسیرهای پرت‌ویلاهی سیاسی پخش می‌کند می‌گذارم (صفحه ۱۱۱) // در یکی از کیوسک‌ها با تعجب روزنامه‌های «کیهان»، «اطلاعات»، «میزان» و «انقلاب اسلامی» چاپ دو سه‌روز پیش را میان روزنامه‌های خارجی می‌بینم و یک «کیهان» که شماره تاریخ دو روز از بعد از حرکت از ایران را دارد، می‌خرم.
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	روزنامه‌ها و مجلات نوشتند که یکی از فیلم‌های نادر پاری در فستیوال نیویورک برنده شده (صفحه ۵۹) // ساعت نه‌ونیم... به اخبار ایران مخصوص هم‌وطنان خارج از کشور که به وقت تهران در ساعت دوازده شب پخش می‌شود، گوش می‌کنم. اخبار فقط از جنگ تحمیلی ایران و عراق است (صفحه ۶۶).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	یک احمد قندی هم هست، با موهای روغن‌زده و کتوشلوار مخمل و فُکل کراوات شیک ولی آجق و جق، که با رادیوضبط دستی مجهزی در گوشش به صدای آمریکا گوش می‌دهد (صفحه ۷۶) // از رادیو موسیقی نرم و شاد سرودهای نوتل پخش می‌شود (صفحه ۱۷۹).
ابزار قدرت / مخالفان	«می‌خواد به من پنجاه‌هزار دلار بده، تا از رادیو وطن یک پیام پخش کنم...» (صفحه ۱۱۶).
ابزار قدرت / توجیه‌گر سیاست دولت‌ها	تمام رادیوها، حتی رادیوی فرانسه، طوری وانمود می‌کنند که اصلاً کار ساده‌ای نیست، و نمی‌شود

رادیو و روزنامه در رمان *ثریا در اغما*، به عنوان رسانه‌های مهم در زندگی شخصیت داستان و وسیله کسب اطلاع او از جامعه نقش دارد. همچنین، رادیو کارکردهایی مانند سرگرمی، ابزار دست قدرت بودن و توجیه سیاست را هم در این رمان دارد. زمان‌بندی اخبار رادیو، روی برنامه زمانی روزمره شخصیت اصلی داستان تأثیر کلیدی دارد. ورود و خروج او به هتل بر اساس زمان پخش اخبار و همین طور خرید روزنامه تنظیم می‌شود. شخصیت اصلی از مسیر آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی رسانه‌های در دسترس خود، جهان پیرامونش را هم ارزیابی می‌کند.

۳. عادت می‌کنیم؛ زویا پیرزاد (نشر مرکز، چاپ اول مرداد ۱۳۸۳)

«آرزو صارم» زن مطلقه موفق‌تری که با دخترش «آیه» به صورت مستقل زندگی می‌کند، پس از فوت پدرش مجبور می‌شود مسئولیت بنگاه ملکی او را به عهده بگیرد، تا علاوه بر پرداخت بدهی‌های او، از پس خرج‌های اشرافی دخترش و «ماه‌منیر» مادرش برآید. آیه، دختر نوزده‌ساله آرزو، سودای رفتن به فرانسه، نزد پدرش، «حمید» را دارد که پسرخاله مادرش نیز هست و همیشه از مادرش برای توقعات برآورده‌نشده‌اش ایراد می‌گیرد. ماه‌منیر، مادر آرزو، زنی اشرافی‌مآب و اهل برپایی مهمانی‌های دوره‌ای است که اصلاً توجهی به دخترش ندارد. فقط شیرین، دوست مجرد و همکار آرزو، هوای او را دارد که وقتی «سهراب زرگو»، یکی از مشتریان بنگاه را مناسب آرزو می‌بیند، سعی می‌کند آن دو را به هم نزدیک کند. سهراب زرگو که رشته پزشکی را در خارج از کشور رها کرده‌است و سراغ شغل اجدادی خود، یعنی واردات قفل و کلید رفته، به آرزو علاقه نشان می‌دهد و قصد ازدواج با او را دارد. آرزو نیز به وی علاقه‌مند می‌شود و برخلاف نظر اطرافیانش، می‌خواهد به همسری سهراب دربیاید. ماه‌منیر که برای دخترش آرزو، به اصطلاح مادری نکرده، برای نوه‌اش کاسه داغ‌تر از آتش است. آیه هرچه بخواهد به دست می‌آورد و آن قدر نازک‌نارنجی است که نه دست به سیاه‌وسفید می‌زند و نه تحمل شنیدن پاسخ منفی دارد. آیه در وبلاگ شخصی خود، از محدودیت‌هایی می‌نویسد و گله می‌کند که آرزو برایش ایجاد می‌کند. آیه فکر می‌کند مادر به خاطر او نباید از پدرش جدا می‌شد و انتظار دارد به خاطر او، با مرد دیگری ازدواج نکند. نحوه بازتاب رسانه در این رمان در جدول شماره ۲ خلاصه شده‌است:

جدول شماره ۲: عادت می‌کنیم (۲۶۶ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلة روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	ماه‌منیر که داشت مجله ورق می‌زد، سر بلند کرد، زل زد به شوهر... ماه‌منیر مجله تزئینات داخلی را انداخت روی میز (صفحه ۵۸) / بچه که بود جمعه‌ها با رادیو ترانزیستوری کوچک می‌رفت توی ماشین می‌نشست و با دستمال بادقت همه جا را پاک می‌کرد (صفحه ۱۱۲) / شیرین مجله ورق می‌زد و آرزو شقیقه‌ها را می‌مالید (صفحه ۱۱۸).
استفاده غیررسانه‌ای	تروفروز سبزی را لای روزنامه پیچید و با نخ نایلون بست (صفحه ۴۳) / جای هفت‌هشت شیشه شکسته، روزنامه و مقوا چسبانده بودند (صفحه ۷۵) / بستۀ بزرگی بود پیچیده لای کاغذ روزنامه (صفحه ۹۲).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	آیه زد زیر خنده: شما دو تا جز آگهی‌های فروش و اجاره ملک، بقیه صفحه‌های روزنامه را هم ورق بزنید (صفحه ۶۹) / از رادیوی همسایه سرود قبل از اخبار پخش می‌شد (صفحه ۱۸۷).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	از جلوی سه در بسته گذشت. اتاق تلویزیون، اتاق زمان دختری خودش و اتاق کار پدر (صفحه ۵۸).

مجله و رادیو در عادت می‌کنیم، ابزاری روزمره و برای گذران اوقات است و تلویزیون نیز جز برای سرگرمی توصیف نمی‌شود. در این اثر، روزنامه عموماً جایگاه یک شیء دست‌دوم را دارد و برای دریافت اطلاعات از رسانه به‌ندرت از روزنامه و رادیو استفاده شده‌است.

۴. سفر به گرای ۲۷۰ درجه؛ احمد دهقان (سوره مهر، چاپ اول ۱۳۸۴)

«ناصر» جوان، محصلی است که در حال گذراندن امتحانات است و قبلاً بارها داوطلبانه در مناطق جنگی حضور داشته‌است و خاطراتی از آن روزها را همواره با خود مرور می‌کند. او ظاهراً برخلاف میل خود و بیشتر به اصرار پدر و مادرش، جبهه را ترک کرده تا درسش را بخواند. ناصر درس می‌خواند و برای امتحانات آماده می‌شود، اما دلش جای دیگر است. در اوقات فراغتش به خانه دوستانی می‌رود که در زمان حضور در مناطق جنگی با هم بوده‌اند. اینکه متوجه می‌شود آن‌ها دوباره به مناطق جنگی برگشته‌اند، بیشتر باعث دل‌تنگی او می‌شود. وضع اقتصادی خانواده ناصر مناسب نیست و پدر پیرش کارگر ساده یک کارخانه است. ناصر فرزند بزرگ خانواده است و غیر از خود، یک برادر به نام «مصطفی» و یک خواهر کوچک به نام «رؤیا» دارد. مادرش نیز همواره به او رسیدگی می‌کند تا امتحانات خود را با موفقیت به پایان برساند. پدر با رفتن او به مناطق جنگی مخالف است و معتقد است همه که نباید به جنگ بروند و بجنگند. مملکت در آینده آدم‌هایی با شغل‌های دیگر هم نیاز دارد. او اصرار دارد ناصر درس بخواند و دکتر شود. البته این

حرف‌های پدر نوعی بهانه است. او نمی‌خواهد در دوران پیری، فرزند ارشد خانواده را از جمع پنج‌نفره خانواده خود دور ببیند. ناصر درصدد این است که حرف دلش را به پدر بگوید. حتی یک بار از مادرش کمک می‌گیرد، اما پدر برخورد خوبی نمی‌کند. ناصر چند روز دیگر سکوت می‌کند، تا اینکه با آمدن «علی» - یکی از هم‌زمانش - به خانه آن‌ها و فهمیدن زمان عملیات، دوباره به جبهه برمی‌گردد. نحوه بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۳ خلاصه شده است. تشریح زندگی روزمره و روابط و مشغولیت معمول یک خانواده طبقه متوسط در دهه ۶۰ در این رمان، فضای ملموسی برای تحلیل استفاده و نقش رسانه ارائه می‌دهد. اما در این رمان هیچ نشانی از روزنامه و مجله و نیز استفاده از آن از سوی شخصیت‌ها وجود ندارد. در فضای زندگی خانوادگی، تلویزیون و در فضای جبهه، رادیو، تنها ابزار رسانه‌ای ارتباط با رویدادها و شرایط جامعه است:

جدول شماره ۳: سفر به گرای ۲۷۰ درجه (صفحه ۲۲۴)	
نمونه‌هایی از مضامین	نقش و کارکرد رسانه در رمان
مصطفی کانال تلویزیون را می‌چرخاند. تصنیف می‌خوانند (صفحه ۲۳) // چند بار زیرچشمی نگاه می‌کند، ولی از ترس اینکه سر صحبت را باهام باز کند، خودم را چهاردنگ مشغول گوش دادن به اخبار رادیو نشان می‌دهم (صفحه ۲۱۷).	وسیله روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان
مجری تلویزیون می‌گوید: ستاد بسیج اقتصادی اعلام کرد: کوبین... پدر و مادر تمام حواسشان می‌رود پی تلویزیون (صفحه ۱۴) // رسول تند از میان نخل‌ها می‌آید. فریاد زنان رادیو می‌گویند: رادیو هم داره می‌گه. دیگه همه فهمیدن که حمله شده، همه فهمیدن که ما داریم می‌ریم حمله... (صفحه ۸۸) // تو چادر دراز کشیده‌ایم. منتظریم اخبار رادیو شروع شود (صفحه ۲۱۶).	ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات
تکیه می‌دهد به دیوار، کُنده زانویش را بغل می‌گیرد و تلویزیون تماشا می‌کند. تلویزیون سیرک چینی نشان می‌دهد (صفحه ۱۹) // رویا سرش را رو زانوی مادر گذاشته و به تلویزیون خیره است (صفحه ۱۸).	ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی
صدای تلویزیون بلند است. مارش حمله پخش می‌کند و اطلاعیه اعزام به جبهه را می‌خواند (صفحه ۱۷) // از پشت بلندگوها، گوینده رادیو تهران توجه همه را به خود جلب می‌کند و خبرهای حمله را می‌دهد (صفحه ۹۵) // گوینده رادیو با هیجان متنی حماسی را می‌خواند... صدای رادیو می‌آید که گوینده آن رجز می‌خواند و تعداد هواپیماهای ساقط شده دشمن را اعلام می‌کند (صفحه ۹۲).	ابزار قدرت/ در جهت تهییج مردم و توجیه سیاست دولت‌ها

۵. کافه پیانو: فرهاد جعفری (نشر چشمه، چاپ اول زمستان ۱۳۸۶)

راوی داستان، نویسنده و روزنامه‌نگاری است که شغل خود را رها کرده است و حالا صاحب یک کافه به نام پیانو است. دختر هفت‌ساله‌اش «گل‌گیسو»، در کار ظرف‌شویی کمکش می‌کند و حقوق می‌گیرد، و همسرش «پری‌سیما»، ترکش کرده است. او این کافه را زده تا بتواند مهریه زنش را جور کند و در نهایت، آسودگی و آرامش بتواند کنار پنجره کافه‌اش بنشیند و به تربیت و رشد دخترش رسیدگی کند. راوی داستان، اگرچه در شرف جدایی از همسرش است، نسبت به ورود زنی زیبا و لوند به نام «صفورا»، به زندگی‌اش مقاومت

می‌کند و به هیچ قیمتی حاضر نمی‌شود به همسرش خیانت کند. نحوه بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۴ خلاصه شده‌است. پرداختن به رسانه در این رمان به سبب انتخاب یک کافه به عنوان فضای رخداد وقایع روزمره و حضور آدم‌های مختلف در هر سن و شرایط و از هر قشر و طبقه، تصویر درخور توجهی از حضور رسانه در زندگی روزمره دهه ۸۰ ایران ارائه می‌دهد. ورود و خروج افراد متنوع به خط اصلی داستان، تنوع و تکثر معیشت‌ها و مؤلفه‌های مشترک و متضادشان را به متن رمان وارد کرده‌است:

جدول شماره ۴: کافه بیانو (صفحه ۲۶۴)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلة روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	وقتی می‌رفته‌ام خانه، همیشه بهم گیر می‌داده‌است که روزنامه‌ام را بیشتر از او دوست دارم (صفحه ۱۳۰) // من و پری سیما پای تلویزیون نشسته بودیم که ناگهان پری سیما اشکش سرازیر شد... گفت که یک‌دفعه دلش برای گل‌گیسو تنگ شده (صفحه ۱۸۲) // همان طور که داشت سرسری و از سر بی‌حوصلگی یک روزنامه صبح محلی را ورق می‌زد، حرف هم می‌زد (صفحه ۲۴۷).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	من نشسته بودم روی کاناپه و... داشتم - روزنامه می‌خواندم (صفحه ۲۰۱) // گفت برای خودم می‌گوید. توی تلویزیون گفته‌اند سرطان ریه می‌گیرم (صفحه ۱۴).
ابزار معرفت‌فکر و ارتباط‌گر	اصلاً به ریخت و قیافه‌ام می‌خورد عشق این چرندیات باشم و پول بی‌زبانم را بدهم توی مجله‌ام از این مزخرفات چاپ کنم، تا همه بهم اشاره کنند و بگویند طرف خیلی چیز سرش می‌شود؟! گفتم من نماینده خوانندگانم. توی تحریریه هستم و اجازه نمی‌دهم هیچ چیزی که از سطح فهم خودم بالاتر باشد، توی مجله‌ام چاپ شود (صفحه ۴۰).
ابزار قدرت/ در کنترل مردم	یک آدم امنیتی بود که یک‌وقتی با من و پری سیما مصاحبه کرده بود، تا بفهمد ما جاسوسی، چیزی هستیم یا نه! تا بعد بنویسد به جایی که از دید او ما می‌توانیم مجله‌ای برای خودمان داشته باشیم یا نه (صفحه ۲۵۶).

تجربه ناموفق راوی داستان کافه بیانو در روزنامه‌نگاری و اداره مجله خودش، نوعی ناامیدی نسبت به این حرفه در سال‌های پایانی دهه ۸۰ را القا می‌کند. در عین حال، گرایش او به ارتباط مستمر و بدون مانع با جامعه، از طریق راه‌اندازی یک کافه، بیان‌کننده حس او نسبت به خصوصیات شغل رسانه‌گری است: شغلی که در آن همواره با واقعیت‌های جهان پیرامون درگیر است.

۶/ انجمن مخفی: احمد شاکری (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول ۱۳۸۶)

«بهاء‌الدین کمال» در یکی از حوزه‌های علمیه شهر تهران ساکن شده‌است و برای حل مشکل پدرش «همایون» که مدیر مسئول یک روزنامه بود و به وسیله نظام حاکم دستگیر شده، وارد بازخوانی وقایع گذشته می‌شود. این جوان با پیشینه خود و مشروطه آشنا نیست. وقایع رمان در جغرافیای تهران قدیم رخ می‌دهد و شخصیت اصلی این اثر تلاش دارد تا

وقایع مشروطه و نقش روحانیت و شخصیت‌هایی چون شیخ فضل‌الله نوری را با دیدگاه‌های متفاوت بازشناسی کند.

انجمن مخفی به‌نوعی در بستر تاریخی پس از مشروطه اتفاق می‌افتد و به نقش انجمن‌های مخفی در سیر جریان‌های سیاسی مشروطه می‌پردازد. این رمان از سه داستان تشکیل شده که به‌صورت موازی روایت می‌شوند. نویسنده در این رمان، علاوه بر داستان‌پردازی، به تاریخ، سیاست و مذهب پرداخته‌است و به حوادث مهمی چون جریان مشروطه، تحریم تنباکو و انجمن‌های مخفی توجه کرده‌است. در این اثر، سه نوع روایت گنجانده شده‌است که روایت اول دربارهٔ سلطنت احمدشاه، روایت دوم مقتل‌خوانی واقعهٔ عاشورا و روایت سوم دربارهٔ دوران مشروطه و ماجراهای منتهی به شهادت شیخ فضل‌الله نوری است. *انجمن مخفی*، ماجرای نهضت مشروطه و ریخته شدن خون شیخ فضل‌الله نوری با رأی دادگاه رسمی، تقابل در اندیشهٔ سیاسی-اسلامی ناب و التقاطی را با بیان داستانی ترسیم کرده‌است. نحوهٔ بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شمارهٔ ۵ خلاصه شده‌است:

جدول شمارهٔ ۵: انجمن مخفی (۴۲۹ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلةٔ روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	آقاخان شمارهٔ آخر روزنامهٔ بومیه را برمی‌دارد... می‌خواند؛ به‌عادت؛ به امید آنکه عدلیه حکم به برائتش دهد. دیگر نمی‌خواند. فقط نگاه می‌کند! (صفحهٔ ۶) // خاکستر سیگار همه جا هست؛ روی روزنامه‌های نیمه‌باز، کاغذهای یادداشت، بریدهٔ جراید و نامه‌هایی که مهرهای ارغوانی، سرخ و سیاه پای آن را ممهور کرده‌است (صفحهٔ ۱۱۹).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	آیا این مرد همان نیست که آقاخان در روزنامه‌اش شرحی از تظلم کسبهٔ بازار از منصوبان او آورده بود؟ (صفحهٔ ۵۸) / نگفته بود که به هواخواهی مشروطه مقاله‌ای بر علیه میرزا در روزنامه‌اش چاپ کرده‌است. نگفته بود که به طنز، تصویر نقاشی پیرمرد عمامه‌به‌سری را در کنار سردر سفارت انگلیس چاپ کرده‌است (صفحهٔ ۱۲۸).
ابزار نقد قدرت	روزنامه‌ای که از دله‌زدی‌های یک مشت طرار پرده برنندارد، به چه کار می‌آید؟ (صفحهٔ ۸) // امروز دو نفر دیگر از دوستان ابوی را هم در بالاخانهٔ روزنامه ضرب‌وجرح کردند و با خودشان بردند. (صفحهٔ ۱۵۶) // می‌گوییم: حکماً شما باید بهتر بدانید با مدیر روزنامهٔ منحل‌های که سابقهٔ عضویت در انجمن‌های سری داشته‌است، به چه نحو رفتار می‌کنند! (صفحهٔ ۳۲۷).

پدر شخصیت اصلی این رمان، یک روزنامه‌دار بوده‌است؛ فردی که فعالیت سیاسی با سابقهٔ مذهبی خود را به عرصهٔ رسانه می‌کشاند و سعی دارد از این راه، مبارزات خود برای احقاق حقوق مردم را تقویت کند. شغل رسانه‌گری در این اثر، برآزندهٔ فردی تلقی می‌شود که آداب‌دان و اصیل، آگاه به دانش روز اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و از خودگذشته باشد و بتواند با افشاگری به‌حق، وضعیت جامعه‌اش را بهبود بخشد. «همایون کمال» که دفتر روزنامه‌اش و همهٔ وقت و سرمایه‌اش را معطوف به فعالیت‌هایش کرده، نمایندهٔ کسانی

است که حضور در عرصه رسانه را معقول‌ترین مسیر نیل به آرمان‌های دور و نزدیکشان در پیشرفت اجتماعی و ریشه‌کنی ظلم می‌پندارند. رسانه در/انجمن مخفی، اگرچه به عنوان یک شیء روزمره نیز توصیف می‌شود، در قامت ابزار نقد، آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی جلوه می‌کند.

۷. پیری فراموشی: فرشته احمدی (انتشارات ققنوس، چاپ اول ۱۳۸۷)

پیری فراموشی، داستان دختری است که دائم در خواب و بیداری زندگی کرده، مدام در رؤیا سیر می‌کند. این دختر، پدری داشت که بسیار دوستش می‌داشت، اما فوت کرده‌است و مادری داشت که از وی متنفر است. در رشته معماری درس می‌خواند، اما دانشگاه را رها کرده‌است. در نیمه اول کتاب، او تمام تخیلات و خاطرات گذشته و رؤیاها را با دکتري به نام ارسطو در میان می‌گذارد و در تخیلات خود همراه «مانی»، دوست و همسایه دوران کودکی خویش است. در نیمه دوم کتاب، با «مانی» ازدواج کرده، به پشتوانه او درسش را تمام کرده‌است و با زندگی برخوردار جدی‌تری دارد. اما وقتی تأثیر مانی در زندگی او، کم‌رنگ می‌شود، دوباره به عالم تخیلات پناه می‌برد. تا اینکه مادرش از دنیا می‌رود و او با همسرش به خانه مادر اسباب‌کشی می‌کند. نحوه بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۶ خلاصه شده‌است:

جدول شماره ۶: پیری فراموشی (۲۳۰ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلة روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	اغلب روزنامه می‌خواند، یا چشمش را می‌دوخت به تلویزیون (صفحه ۲۳) // پدر روزنامه را کمی از صورتش دور می‌کرد، سرش را تکان می‌داد و وانمود می‌کرد که حواسش پیش اوست (صفحه ۴۳) // میز درازی یک طرف اتاق را پر کرده بود که رویش را کامپیوتر، وسایل کار من، مجله‌های مانی و همه چیزهای دیگری که هر دو استفاده می‌کردیم، پر کرده بود (صفحه ۱۴۵).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	دوباره روزنامه‌ها را دنبال رد پای از مرد، با ولع می‌خواندم. دانستن درباره رئیس‌جمهور جدید عراق برایم مهم شده بود (صفحه ۱۵۵) // آسوده به پشتی تکیه دادم و رادیو را روشن کردم. گوینده با لوندی از رانندگان عزیز می‌خواست با خونسردی برانند، چون سطح خیابان‌ها لغزنده‌است (صفحه ۱۹۷).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	اصرار کرده بود و من برای فرار از سپردن مکنونات قلبی‌ام به قلم و کاغذ، متنی را از صفحه حوادث روزنامه، رونویسی کردم (صفحه ۲۰) // پیچ رادیو را باز کرد، مجری از زیبایی و طراوت باران می‌گفت... بعد، ترانه "باران" را با صدای "توری" تقدیم حضورمان کرد. ترانه که تمام شد، رادیو را خاموش کردم (صفحه ۱۹۶).
استفاده غیررسانه‌ای	دوباره به طرف تلویزیون برگشتم و همان طور به او خیره ماندم. نگاهش را برگرداند و به تلویزیون خیره شد؛ یعنی که تمام (صفحه ۲۱) // روی زمین روزنامه پهن کردیم. صدای به هم خوردن تیغه‌های قیچی را از پشت سر می‌شنیدم (صفحه ۱۷۷).

تلویزیون در زندگی روزانه شخصیت‌های این اثر معمولاً ابزاری برای منحرف کردن ذهن از یک موضوع، گذران بی‌هدف وقت و مشغول نشان دادن شخص است. تلویزیون در عموم صحنه‌های داخلی خانه حضور دارد. روزنامه نیز جز برای چاپ داستان‌های یکی از شخصیت‌ها، کمتر کارکرد اصلی خود، یعنی انتقال اخبار را دارد و بیشتر نمایشی استفاده می‌شود. ارجاعاتی نیز از رسانه برای انتقال مفاهیم به صورت استعاری به کار می‌رود.

۸. بیوتن: رضا امیرخانی (نشر علم، چاپ اول ۱۳۸۷)

«ارمیا معمر» جمعی گردان ۲۲ لشکر ۱۰ سیدالشهدا، پسری به‌شدت متدین و بسیجی است که بر سر مزار دوست شهیدش، «سهراب»، متوجه آرمیتا دختری از فرنگ آمده می‌شود و با همان نگاه متوجه می‌شود که دلش می‌خواهد با او ازدواج کند! البته از قضا، آرمیتای از فرنگ آمده نیز به همین صورت است. داستان از جایی شروع می‌شود که ارمیا برای زندگی به آمریکا و پیش آرمیتا می‌رود و در آنجا شاهد تضادهای زندگی در ایران و روزگار مهاجران در آمریکا می‌شود.

جدول شماره ۷: بیوتن (۴۸۰ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلة روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	کاسه نقره‌ای کنار بساط سیلورمن است؛ کنار چند روزنامه نقره‌ای، یک ساک دستی نقره‌ای و یک ضبط صوت دوبانده نقره‌ای... (صفحه ۸) / سرش را برمی‌گرداند و کنترل تلویزیون را برمی‌دارد. کنار دکمه روشن و خاموش تلویزیون، برچسبی چسبیده است (صفحه ۲۰۳).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	زیرنویسی از زیر صفحه به سرعت رد می‌شود: ... تا اذان صبح نیویورک: ۳ ساعت و ۲۰ دقیقه، تا اذان صبح لس‌آنجلس: ۵ ساعت و ۵۰ دقیقه، تا اذان ظهر توکیو: ۲۴ دقیقه، تا اذان مغرب دهلی: ۳ ساعت و ۳۵ دقیقه، تا اذان مغرب تهران: ۱۱ دقیقه، تا اذان صبح نیویورک: ۳ ساعت و ۱۹ دقیقه... (صفحه ۲۱۲).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	جام جم هنوز دارد برنامه آشپزی نشان می‌دهد و نویسنده از بابا رسیده است به مادر؛ زبان مادری (صفحه ۲۰۴) / به جای اینکه آسمان مصنوعی سقف و ابر متحرکش را ببیند، زل می‌زند به صفحه تلویزیون (صفحه ۴۳۳).
ابزار قدرت/ کنترل ذهن مردم و انحراف آر مسائل اصلی جامعه	همه ما را تلویزیون ساخته است! ما ایرانی‌ها به خاطر سریال "مرد شش‌میلیون دلاری" به آمریکا آمدیم که خشی سجده کند به دلارهایش و حالا هم به خاطر سریال "مردان آنجلس" خوابیم و گفته‌ایم گور بابای "هزاردستان" (صفحه ۲۰۴).
ابزار نقد قدرت	خود آن آقای گاورمت هم با من تماس گرفت و به او هم گفتم که نگذار ژورنالیست‌ها بو ببرند... (صفحه ۳۱۷) / گفت ژورنالیست‌ها می‌فهمند و همه را خبر می‌کنند و مردم هر روز می‌خواهند بیایند سر کار و مزاحم می‌شوند و... (صفحه ۳۱۶) / راستی‌ها می‌گویند که چپی‌های حاکم با رادیوهای بیگانه هم‌سو هستند و هر دو می‌خواهند حکومت را ساقط کنند... (صفحه ۲۰۷).
نقد محتوای رسانه	نگاه! انقلاب خمینی را خوب صادر می‌کنیم‌ها! به دخترک جوانی اشاره می‌کند که بزک کرده، با پیش‌بند آشپزی روبه‌روی دوربین ایستاده است (صفحه ۲۰۳).

رمان بیوتن، نامزد جایزه ادبی جلال آل احمد، برگزیده جایزه کتاب سال شهید غنی‌پور و جایزه کتاب فصل است و بیش از ۱۲ بار تجدید چاپ شده است. نحوه بازتاب رسانه در

این رمان در جدول شماره ۷ خلاصه شده است. رسانه در بیوتن، بخشی از زندگی روزمره و ابزار سرگرمی شخصیت‌های اثر است. در عین حال، از دید آن‌ها، تلویزیون هم عملکرد متضادی با انتظارات آنان دارد و هم مانند رادیو به عنوان ابزار تحریک و قدرت خودنمایی می‌کند. در این اثر، رسانه همچنان که کارکرد اطلاع‌رسانی خود را دارد، هم ابزار سرگرمی و هم ابزار قدرت برای کنترل ذهن مردم و انحراف از مسائل اصلی جامعه تلقی می‌شود.

۹. آفتاب‌پرست نازنین: محمدرضا کاتب (انتشارات هیلا، چاپ اول ۱۳۸۸)

«شوکا» دختری جوان با اخلاق و منشی خاص است که از پدری ایرانی و مادری عراقی در ترکیه، متولد و در ایران بزرگ شده، اما مادرش پدر شوکا را رها کرده، همسر یک سرهنگ عراقی شده است. او در یکی از نواحی مرزی، مثل مرز ایران و عراق به‌عنوان کارگر کارخانه مجسمه‌سازی مشغول کار است و سختی‌ها و رنج‌های فراوانی را تحمل می‌کند. داستان پس از جنگ ایران و عراق رخ می‌دهد و شوکا که علت تمام بدبختی‌ها را مادرش می‌داند، او را «آفتاب‌پرست» می‌نامد! مادر اکنون بیمار و در آرزوی دیدار دختر است، ولی شوکا از دیدار او سر باز می‌زند. از طرفی، پیرمردی عراقی تمام دارایی خود در عراق را می‌فروشد، تا با نوه‌هایش راهی ایران شود و قاتل پسرش را پیدا کند. این دو ماجرا در جایی از داستان به هم گره می‌خورد و رمان که با روایتی از شوکا آغاز شده، با روایتی از او نیز پایان می‌گیرد. داستان آفتاب‌پرست نازنین پس از جنگ تحمیلی و حتی پس از سقوط حکومت بعثی صدام در عراق روایت می‌شود که گویا قصد دارد به پیامدهای جنگ بر زندگی، عواطف و روابط آدم‌های پس از جنگ بپردازد. نحوه بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۸ خلاصه شده است.

جدول شماره ۸: آفتاب‌پرست نازنین (۲۸۵ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
استفاده غیررسانه‌ای	غیر از صدای گوینده رادیو که گاه و بی‌گاه با صدای خرخری بریده می‌شد، هیچ صدایی نبود (صفحه ۱۱۷) // مریم روزنامه‌ای از من خواست. گفتم نصف‌شبی هوس روزنامه خواندن کرده چطور؟! چند تا روزنامه قدیمی داشتم که دادم پیش و مریم روزنامه را با دقت باز کرد و تف بزرگی که اندازه یک نعلبکی بود، انداخت وسط روزنامه! (صفحه ۱۵۳).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	مل رادیو را برداشت و رفت میان حیاط و روی تنه پوسیده درختی نشست. تمام وقتش را با آن رادیو سر می‌کرد (صفحه ۶۹) // پول‌خرج‌کن‌ها تا دیروقت می‌نشستند تو قهوه‌خانه و چای نمناع و جای دارچین و قهوه می‌خوردند و قلبان مصری می‌کشیدند و تلویزیون می‌دیدند. (صفحه ۱۰۶).
ابزار تبلیغات تجاری	شاید هم آن جنازه‌ها گول آگهی‌های خمیر دندان را خورده بودند که بزرگ تو روزنامه چاپ می‌کردند: هر چهره‌ای با لیخند زیباتر است! (صفحه ۹۲).

در آفتاب‌پرست نازنین، هیچ کدام از رسانه‌های ارتباط‌جمعی سنتی با کارکرد اصلی خودشان یعنی اطلاع‌رسانی ظاهر نمی‌شوند. تلویزیون و رادیو، فقط برای فیلم دیدن و

وقت گذراندن هستند و روزنامه‌ها به‌عنوان اشیای دست‌دوم و دم‌دستی استفاده می‌شوند. اثری از مجله نیز در زندگی روزمره شخصیت‌ها دیده نمی‌شود.

۱۰. مردگان باغ سبز: محمدرضا بایرامی (سوره مهر، چاپ اول ۱۳۸۸)

«بالاش» که در بازار تبریز دوره‌گرد بود و در عین حال شعر هم می‌سرود، با شاعر مشهوری آشنا می‌شود و به رادیو راه پیدا می‌کند و در روزنامه هم به کار خبرنگاری مشغول می‌شود. با شنیدن مبارزه بین قشون شاه و حزب توده بر سر آذربایجان، حس خبرنگاری و کنجکاوای بالاش برانگیخته می‌شود. او می‌خواهد از آذربایجان به زنجان و از آنجا به قزوین برود، تا از اوضاع و احوال و نیز پیشروی قشون باخبر شود. در میان راه، اتفاقاتی می‌افتد که مانع رسیدن او به قزوین می‌شود. رمان *مردگان باغ سبز* به وقایع حمله نیروهای شاه به فرقه دموکرات آذربایجان در سال‌های ۱۹۴۵-۱۹۴۶ می‌پردازد. بسیاری از اعضای فرقه دموکرات که احساس خطر می‌کنند، برای نجات جان خود به سمت مرزهای شوروی می‌روند که یکی از آن‌ها، بالاش، مدیر رادیوی جمهوری است که همراه با پسرش به سوی شوروی پناه می‌برد. اما مرزها به مدت یک هفته بسته می‌شود و اجازه عبور و مرور نمی‌دهند. بالاش می‌میرد و پسرش معجزه‌آسا زنده مانده، به زندگی در میان کشاورزان ادامه می‌دهد، بی‌آنکه حتی چیزی درباره پدر و مادر خود بداند. نحوه بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۹ خلاصه شده‌است:

جدول شماره ۹. مردگان باغ سبز (۲۸۵ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلة روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	پدر گفت که یکی از همکارانش امروز به او گفته که صدای بالاش را از رادیو شنیده که شعر و خبر می‌خوانده و از این جور مزخرفات! (صفحه ۲۰۱).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	خبر می‌رسید که اطراف تبریز را به سرعت دارند سنگربندی می‌کنند و از آن طرف هم رادیوی دولت مرکزی می‌گفت، یعنی خبر می‌داد که اختلاف شدیدی در گرفته بین پیشه‌وری و وزیر فرهنگش (صفحه ۱۰۹).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	حتی روزنامه آذربایجان هم که می‌گرفت، برای این نبود که ببیند دموکرات‌ها چه کار جدیدی کرده‌اند، یا سخنرانی تازه پیشه‌وری چه بوده، یا ژنرال غلام‌یحیی به کجا و برای چه رفته. می‌گرفت که ببیند مطلب ادبی چه دارد! (صفحه ۷۸).
ابزار قدرت / کسب قدرت	تشت از بام افتاده. برای همین جلوی تو هم راحت حرف می‌زنیم، ولی برنداری این‌ها را تو روزنامه چاپ کنی! روحیه‌ها را خراب می‌کند (صفحه ۲۹) ... وقتی از زندان درآمدم، خواستم بروم مجلس. مجلسی‌ها اعتبارنامه‌م را رد کردند. نگذاشتند وکیل مردم تبریز بشوم. ترسیدند. من هم شروع کردم به نوشتن و بردن آبروشان تو روزنامه‌ها (صفحه ۱۶).
ابزار معرفت تفکر و ارتباط‌گر	وقتی "اژیر" را درمی‌آوردم، نصف مطالبش را خودم می‌نوشتم، با اسم‌های مستعار. نویسنده ناشنیده که، حتی همین گزارش‌هایی را که تو الان می‌نویسی، من خودم می‌نوشتم. این جور نبود که مثل "دوزگون" برای خودم پادشاهی بکنم و هر قسمتی یک مسئولی داشته باشد و فقط سلطنت سردبیری به عهده من! آستین‌ها را بالا می‌زدم و هر کاری می‌کردم (صفحه ۱۶) / به سراغ بالاش آمده بود و او چه قدر خوشحال بود که شغل آبرومندان‌های پیدا کرده. گویندگی رادیو و گزارش‌نویسی برای روزنامه آذربایجان، که تصمیم داشت این یکی را به شدت جدی بگیرد، تا جواب اطمینان و محبت دوزگون را داده باشد (صفحه ۱۹۴).
نقد محتوای رسانه	فقط بی‌بی‌سی و رادیو شوروی انتقاد می‌کنند به‌ظاهر (صفحه ۲۵۸) / بالاش سرسری صفحه اول روزنامه‌ها را از نظر گذراند و گفت: این‌ها همه سروصداهای بی‌خودی است... (صفحه ۲۱).
ابزار آگاهی‌بخشی	تو کشور شوراهای امروز همه از ماکسیم گورکی و او حرف می‌زنند. می‌دانی این بابا کارش را از کجا شروع کرد؟ از گزارش‌نویسی! رفته بود بین کارگرهای چوب‌بر و گزارش‌الوارکنشی آن‌ها را برای روزنامه "پرودا" یا همان "حقیقت" می‌نوشت (صفحه ۷۷).

توصیف روند ورود شخصیت اصلی داستان به حرفه‌اش، یعنی خبرنگاری و گویندگی رادیو، از دوره‌گردی و هیچ‌کاری و خروج از آن، مهم‌ترین دستاویز این رمان در بازتاب رسانه و حرفه‌مربوط به آن است. فعالیت رسانه‌ها و حرفه‌رسانه‌گری در مردگان باغ سبز، تابعی از شرایط اجتماعی و سیاسی تلقی می‌شود که هرچه پیچیدگی‌های آن بیشتر می‌شود، نیاز به اشتغال افراد در رسانه‌ها بر اساس نیاز جامعه نیز افزایش می‌یابد. در این میان، از اهمیت تخصص برای ورود به این عرصه نیز غفلت می‌شود. در مردگان باغ سبز، فردی که وارد کار رسانه‌ای می‌شود، در بدو ورود، منفعل توصیف می‌شود، اما وقتی با کار درگیر و آگاه می‌شود، چهره‌دغدغه‌مند و متمدنی به خود می‌گیرد. او حس می‌کند می‌تواند خودش را با شغلش معرفی کند تا در رده‌های بالای سیاسی قرار گیرد و در هنگام لزوم نیز از جایگاه خود بهره‌ببرد.

۱۱. آواز ابابیل: مجید پورولی کلشتری (شهرستان ادب، چاپ اول ۱۳۹۱)

«حبیب ابریشم» رزمنده‌ای است که بعد از سال‌ها زندگی در عراق، حافظه‌اش را به دست می‌آورد و برای یافتن همسرش، «لیلا هنگامه» و دخترش، «هانیه» به ایران می‌آید. در این مسیر با «حوا ماندگار» نویسنده و فیلم‌ساز آشنا می‌شود که به اجبار همسر جانباخته‌اش، از او جدا شده، با پسر دبستانی و پدر بیمارش زندگی می‌کند. حبیب به کمک حوا می‌فهمد که پیکر رزمنده دیگری را به جای او به خانواده‌اش تحویل داده‌اند و در بهشت‌زهرا دفن کرده‌اند. پس برای اثبات هویت خود، سراغ هم‌رزم‌هایش می‌رود و دست‌آخر در جاده قم، بدون اینکه بداند همسرش فوت کرده‌است و دختری دارد که متخصص فیزیک هسته‌ای است، تصادف کرده و شهید می‌شود. روایت این رمان در تهران و پس از اتفاقات سال ۱۳۸۸ می‌گذرد. توصیفات حضور یک زن فیلم‌نامه‌نویس که همسرش در بیمارستانی بستری است و به دنبال اطلاعاتی برای اثر جدیدش می‌گردد، شرح‌آشنایی او با رزمنده‌ای که به‌تازگی به ایران رسیده‌است و در بنیاد شهید به دنبال اطلاعات هویتی‌اش می‌گردد، گفت‌وگو با کاسب محل برای یافتن همسر حبیب و توصیف بقالی او، یافتن یک هم‌رزم که راننده تاکسی است، حضور در گلزار شهدا، ملاقات با خانواده حوا و مهمان شدن در منزل همسایه‌اش، آواز ابابیل را در قامت یک اثر رئالیستی عرضه می‌کند. «قدرت و تأثیر رسانه‌ای» در جایی در اواخر کتاب، به‌مثابه قدرت برتر مورد توجه قرار می‌گیرد. دختر شخصیت اصلی می‌خواهد درباره پدرش که بعد از سال‌ها او را یافته، در یک برنامه

تلویزیونی صحبت کند و اصرار دارد «حوا» نیز او را در این کار همراهی کند. نحوه بازتاب رسانه در این رمان، در جدول شماره ۱۰ خلاصه شده است.

جدول شماره ۱۰: آواز ابابیل (۳۰۰ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسیله روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	تلویزیون پشت به آشپزخانه و رو به بالکن میان دو میل قرار گرفته (صفحه ۱۸) // صوفی روزنامه را ورق می‌زند (صفحه ۱۴) // صوفی روزنامه را می‌بندد (صفحه ۱۵) // ابریشم به میز و استکان نیم‌خورده چای و ته‌سیگاراها و جدول نیمه‌حل‌شده روزنامه و تلفن و کاغذها نگاه می‌کند (صفحه ۵).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	صوفی تای روزنامه را بازمی‌کند. ابریشم به تیتربزرگ روزنامه نگاه می‌کند. شهرام جزایری از زندان گریخت! (صفحه ۱۳) // ابریشم می‌رود طرف میل‌ها. به تلویزیون که صدایش قطع شده، نگاه می‌کند؛ تصاویری از دادگاه و گفت‌وگوی چند مسئول (صفحه ۲۱) // ابریشم به تلویزیون نگاه می‌کند: ... ماجرای این فرار از زندان چیه؟ حوا نگاهش به تلویزیون است (صفحه ۲۴).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	حوا مجله‌ای را که روی صندلی کنارش افتاده، دست می‌گیرد و ورق می‌زند (صفحه ۵۴) // واحد روبه‌رویی، هم تلویزیون داره و هم دستگاه. اگه حوصله‌تون سر رفت، بد نیست با اینا سرگرم بشین (صفحه ۶۹).
نقد رسانه	ابریشم سر می‌چرخاند طرف تلویزیون کوچک توی مغازه. از میان سپیدی برفک، تصویر درشت شهرام جزایری پیداست که می‌خندد (صفحه ۴۰) // چرا امشب درباره این برادر چندروزه توی تلویزیون حرفی نمی‌زنید؟ (صفحه ۱۹۸).

بازتاب نقش رسانه در *آواز ابابیل*، به طور خاص با توصیف برخورد و کارکرد یک تهیه‌کننده تلویزیون و آمادگی برای ضبط یک برنامه تلویزیونی انجام می‌شود. به همین دلیل، در این رمان، نقش تلویزیون بسیار پررنگ است. تلویزیون هم به عنوان وسیله زندگی روزمره، هم ابزار اطلاع‌رسانی و سرگرمی مطرح می‌شود و هم مورد نقد قرار می‌گیرد.

۱۲. شوهر عزیز من: فریا کلهر (نشر آموت، چاپ اول فروردین ۱۳۹۱)

«سیما انتظاری» زنی با دو فرزند است که با ترور همسرش، استاد معروف و اخراجی دانشگاه مواجه می‌شود. او که اکنون برای یک مجله خانوادگی کار می‌کند، مربی فرهنگی اخراجی یکی از کتابخانه‌های کانون پرورش فکری است. سیما که یکی از پسرانش در کانادا زندگی می‌کند، در طول داستان به مرور خاطرات خود در دهه شصت می‌پردازد. شرح می‌دهد که چادری بوده است و همان سال‌ها با یکی از معلماتش در حزب به نام «برادر وارسته» ازدواج می‌کند که قبلاً خواستگار دوستانش هم بوده است. همسرش به جبهه هم رفته، حالا جانباز است. اما در این سال‌ها، شرایط و نگاه هر دوی آن‌ها به زندگی، انقلاب و جامعه تغییر می‌کند. رمان شوهر عزیز من که یک جلد مستقل از سه‌گانه

بزرگسال و پرفروش کلهر است، طی دو سال به چاپ هفتم رسید. نحوه بازتاب رسانه در این رمان در جدول شماره ۱۱ خلاصه شده است:

جدول شماره ۱۱: شوهر عزیز من (۳۲۰ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
وسيلة روزمره در فضای زندگی شخصیت داستان	روزنامه را همان طور پخش ویلا روی تخت رها کرد و مثل شیخ از کنارم گذشت و رفت طبقه پایین (صفحه ۱۶۹) // بعد از خوردن مختصری شام و خواندن روزنامه‌های محبوبش... به سوسن گفته بود حالش خوب نیست (صفحه ۲۷۲).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	او را کجا می‌توانستم دیده باشم، جز در تلویزیون و در بین دانشجویهای خط امام (صفحه ۱۳۳) // یک‌وزی روی روتختی ساتن آم داده بود و داشت روزنامه ارگان حزب را می‌خواند (صفحه ۱۶۸).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	از آن مجله‌های قدیمی بود که ده تا رژیم هم عوض می‌شد، کسی کاری به کارش نداشت. مجله‌ای بی‌خاصیت که فقط شعرهای الکی و پاورقی و دستور آشپزی چاپ می‌کرد و کاری نداشت کی آمد و کی رفت (صفحه ۱۱۵) // پدرم با آن انگشت‌های چاقالویش، پیچ رادیو را با ظرافت پیچاند و مواظب بود که به‌موقع انگشتش را نگه دارد، تا موج دلخواهش به دام بیفتد! (صفحه ۱۲۸).
استفاده غیررسانه‌ای	جلوی تلویزیون نشسته بودم. کرخت و بی‌حس و حال، با سایه‌ای از احساس یأس که اطرافم را تیره و تار کرده بود (صفحه ۱۳۴) // نگاهم به تلویزیون بود. اما چیزی نمی‌دیدم و نمی‌شنیدم (صفحه ۲۲۷).
نقد عملکرد رسانه	گفت باید برای مصاحبه تلویزیونی مطلب آماده کند. گفت دو تا خبرنگار پیرش را درآورده‌اند. گفت بی‌بی‌سی فارسی می‌خواهد درباره اشغال سفارت آمریکا، مصاحبه تلفنی بکند و انگار فقط من بازمانده گروهی هستم که... (صفحه ۳۷) / طوری نگاهم کرد که انگار مؤسس شبکه ام‌تی‌وی من هستم و تقصیر من است که ۳۴۰ میلیون بیننده در دنیا دارد و عامل تغییر فرهنگ جوان‌ها شده‌است (صفحه ۶۵).
ابزار قدرت/ تهییج و کنترل مردم	من آن روز به میدان فلسطین رفتم، چون شب قبلش در تلویزیون، پدری فلسطینی را دیده بودم که جسد پسرش را مثل نان سنگک روی دو دست گرفته بود (صفحه ۶۱).

شغل رسانه‌گری در این اثر، یک فعالیت روزمره و غیرتأثیرگذار تلقی می‌شود که برای خود شخصیت اصلی هم اهمیت خاصی ندارد و بخشی از هویت اجتماعی او را شکل نمی‌دهد. رسانه در شوهر عزیز من، هم نقش اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی خود را دارد و هم در قامت ابزار غفلت و سرگرمی و یک شیء روزمره دیده می‌شود. به‌علاوه، رادیو و تلویزیون تا حدی جایگاه ابزار تحریک و قدرت را نیز اشغال می‌کنند.

۱۳. آذر، شه‌دخت، پرویز و دیگران: مرجان شیرمحمدی (ثالث چاپ اول ۱۳۹۲)

پرویز دیوان‌بیبگی، بازیگر معروف و پا به سن گذاشته‌ای است که همسر تحصیل کرده و خانه‌داری دارد. با پیشنهاد بازی به همسرش و پذیرش آن از سوی «شه‌دخت فیروزکوهی» و معروف شدن او، بینشان اندکی اختلاف می‌افتد که با بازگشت دخترشان «آذر» از انگلیس آن را کنار می‌گذارند. «آذر» که برای تحصیل مهاجرت کرده بوده، ازدواج

شکست خورده‌ای با فیلیپ را پشت سر گذاشته که همجنس‌گرا شده بود. حضور دوباره آذر در خانواده دیوان‌بیبگی، باعث دور هم جمع شدن خواهر، برادرها و خاله‌پری، خواهر شه‌دخت، برای کمک به او می‌شود. آذر در سفر چندروزه‌ای با خانواده، با «بهرام کیانی» نیز آشنا می‌شود که حس‌های جدیدی به او می‌دهد. نحوه بازتاب رسانه در این رمان در جدول شماره ۱۲ خلاصه شده‌است. زندگی شخصیت‌های این رمان در تهران امروز می‌گذرد و در واقع، همه نوع شغلی، از هنرمند تا تاجر در میان آن‌ها وجود دارد. رسانه در مهم‌ترین کارکردش در این رمان، حلقه رابط زوج بازیگر ماجرا با کسانی است که راجع به آن‌ها کنجکاو، پرسشگر یا منتقدند. این خانواده هیچ اطلاعات دیگری از رسانه‌های خبری که در دسترسشان هست دریافت نمی‌کنند. ارتباط این خانواده با رسانه، از مسیر مشخصی انجام می‌شود که ابعاد و تبعات معینی دارد.

جدول شماره ۱۲: آذر، شه‌دخت، پرویز و دیگران (۲۱۳ صفحه)	
نقش و کارکرد رسانه در رمان	نمونه‌هایی از مضامین
استفاده غیررسانه‌ای	وقتی حسایی تمرین کردم و راه افتادم، اون وقت یه ماهی‌دودی می‌کشم، با روزنامه دورش. مثل همین (صفحه ۱۹۲) // آذر در اتاق خودش، در طبقه دوم، خانه پدری‌اش نشسته بود و سفال‌هایی را که از بهرام کیانی خریده بود، توی روزنامه می‌پیچید و می‌گذاشت توی جعبه مقوایی (صفحه ۱۹۶).
ابزار اطلاع‌رسانی و دریافت اطلاعات	آن طرف خط خبرنگاری بود که می‌خواست با خانم فیروزکوهی مصاحبه کند. (صفحه ۲۴) // بعله! واسه خاطر همینکه کشتی دنیای مدرن به گل نشسته. دیروز توی روزنامه خوندم بچه‌ها بابا و ننه‌شو با هم با گلوله زده (صفحه ۴۰) // همه روزنامه‌ها و مجله‌های سینمایی از یک غافلگیری می‌نوشند (صفحه ۲۳).
ابزار سرگرمی، بدون ماهیت اطلاع‌رسانی	شه‌دخت رادیو را گذاشته بود روی تخت چوبی توی ایوان و برنامه‌ای درباره آوازهای محلی پخش می‌شد (صفحه ۷۰).

۱۴. نتیجه

اگر مجموعه نقش‌ها و کارکردهایی که رسانه را در هر یک از رمان‌های مطالعه‌شده داشته است، در یک جدول گرد بیاوریم، می‌توان میان موضوعات و مقوله‌هایی که نشان‌دهنده چگونگی بازتاب رسانه در ادبیات داستانی است، مقایسه‌ای کلی انجام داد. این مقایسه در جدول شماره ۱۳ به نمایش گذاشته شده‌است.

بیشترین نقش و کارکرد رسانه‌ها عبارت است از ابزار سرگرمی بودن که در هر ۱۲ رمان بازتاب شده‌است و نقش‌های وسیله زندگی روزمره بودن و ابزار اطلاع‌رسانی بودن که در ۱۱ رمان مشترک است. در مرتبه بعد، رسانه به‌عنوان ابزار قدرت و مقاومت در ۷ رمان بازتاب داده شده‌است. رسانه ممکن است برای حفظ و توجیه قدرت حاکم به کار گرفته شود، یا برای مقاومت در برابر آن و نقد قدرت حاکم

است. استفاده غیر رسانه‌ای از رسانه هم نکته جالبی در این رمان‌هاست. جایی که رسانه ارزش آگاهی بخشی و ایجاد انسجام اجتماعی ندارد، به شیء دست‌دومی تبدیل می‌شود که می‌توان با آن چیزهایی را بسته‌بندی کرد، یا سطوحی را پاک کرد. این گونه بازتاب از رسانه در رمان‌های مطالعه شده، نشان دهنده اهمیت ناچیز رسانه‌های مکتوب و رادیو و تلویزیون در زندگی روزمره مردم است. در کنار این گزاره کلی، در مقایسه بین بازتاب رسانه‌های مکتوب و رسانه‌های شنیداری و دیداری در نقش‌یابی اجتماعی، تفاوت آشکاری ملاحظه می‌شود.

جدول شماره ۱۳: انواع نقش‌ها و کارکردهای رسانه، بازتاب‌شده در مجموعه رمان‌ها

شماره رمان	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
مقوله‌های نقش و کارکرد												
وسيلة زندگی روزمره	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
ابزار اطلاع‌رسانی	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
ابزار سرگرمی	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ابزار قدرت و مقاومت		✓	✓	✓	✓		✓		✓			
نقد رسانه/ محتوا یا عملکرد							✓		✓	✓	✓	
استفاده غیر رسانه‌ای		✓				✓		✓				
معرف تفکر ارتباط‌گر				✓								
ابزار آگاهی‌بخش							✓		✓			
ابزار تبلیغات تجاری								✓				

در بیشتر رمان‌های تحلیل شده، اصلی‌ترین دروازه دریافت اطلاعات و کسب آگاهی، تلویزیون و رادیو بوده‌است. در مقابل، با توجه به نقش و حضور کم‌رنگ‌تر و گزینش شده روزنامه در زندگی روزمره‌ای که در این رمان‌ها توصیف شده‌است و از آن کم‌رنگ‌تر نشریات و مجلات غیرروزانه، این واقعیت را می‌توان برداشت کرد که استفاده این نوع از رسانه‌های ارتباط جمعی در میان عموم مردم جایگاه مشخص و مستحکمی ندارد. علاوه بر این، مصرف این نوع از مکتوبات رسانه‌ای بیش از همه درخور و جزو انتخاب‌های عامه نبوده‌است و همواره به‌عنوان یک مؤلفه از زندگی روزمره افرادی با سطح تفکر و معیشت بالاتر از متوسط عموم مردم توصیف شده‌است. در عین حال، رسانه‌های دیداری و شنیداری در بیشتر این رمان‌ها به‌مثابه

ابزار در دسترسی تعریف شده‌است که در همهٔ اماکن - از خانه تا هتل و اداره - می‌توان برای کسب آگاهی نسبت به جهان اطراف از آن‌ها بهره برد.

تصویری که از نقش و جایگاه رسانه‌ها در رمان‌های رئالیستی ایرانی مورد مطالعه در این پژوهش به دست آمده‌است، نمایانگر بخشی از فضای رسانه‌ای در ایران است. وجود تلویزیون و رادیو در میلیون‌ها خانه و حتی مغازه و بیمارستان و ادارهٔ ایرانی، در مقابل کم‌اقبالی مردم نسبت به روزنامه‌ها با تیراژهای چندده‌هزاری و در موارد اندکی چندصدهزاری، مسیر حرکت و توسعهٔ رسانه‌های خبری در سه دههٔ اخیر ایران را ترسیم می‌کند.

در مجموع، می‌توان بر مبنای چگونگی بازتاب نقش و کارکرد رسانه‌ها در رمان‌های ایرانی، به چند نتیجهٔ کلی اشاره کرد. اول اینکه بین رسانه‌های مکتوب و رسانه‌های شنیداری و دیداری در نقش‌یابی اجتماعی تفاوت آشکار وجود دارد و فرهنگ شفاهی در این زمینه غلبه دارد. دوم اینکه نقش تلویزیون و رادیو، به‌عنوان اصلی‌ترین دروازهٔ دریافت اطلاعات و کسب آگاهی، در مقابل نقش گزینش‌شدهٔ روزنامه و نشریات و مجلات غیر روزانه در زندگی روزمره، بسیار بیشتر است. این به معنای انتخاب غیرفعال رادیو و تلویزیون، به‌خاطر همواره در دسترس بودن آن‌ها و عدم انتخاب فعالانهٔ روزنامه و نشریات مکتوب است که برای تهیه و مطالعهٔ آن‌ها باید برنامه‌ریزی و هزینه کرد. همین مطلب در عین حال نبود جایگاه مشخص و مستحکم برای رسانه‌های ارتباطی در میان عموم مردم را نشان می‌دهد. روشن است که در جامعهٔ ایران به دلیل دولتی و حاکمیتی بودن رادیو و تلویزیون، اخبار و اطلاعات آن‌ها همه‌جانبه و دربردارندهٔ تمام گروه‌های اجتماعی نیست. این در حالی است که روزنامه‌ها و نشریات از تنوع بیشتری از این نظر برخوردار هستند. استفادهٔ بیشتر مردم از رادیو و تلویزیون و استفادهٔ کمتر آن‌ها از نشریات مکتوب، نشان‌دهندهٔ ضعف استفادهٔ فعالانهٔ رسانه‌ای و استفادهٔ منفعلانه از رسانه‌هایی است که دسترسی به آن‌ها آسان‌تر و بدون نیاز به تلاش خاصی است. از طرف دیگر، مصرف روزنامه و دیگر نشریات مکتوب، در این رمان‌ها به‌مثابهٔ مؤلفهٔ زندگی گروه‌های خاصی از مردم با سطح آگاهی، سواد و وضعیت اقتصادی بالاتر بازتاب شده‌است. سرانجام، نتیجهٔ سوم این است که این رمان‌ها، بازتاب وضعیت متزلزل مشاغل رسانه‌ای و فقدان درک و فهم از فعالیت و ویژگی‌های اهالی رسانه در جامعه است. بازتاب رسانه در رمان، نشان‌دهندهٔ استفادهٔ محدود مردم از رسانه‌های مکتوب که تنوع بیشتری دارند

و تسلیم آن‌ها به رسانه‌های دیداری و شنیداری دولتی است که رویکرد محدود و یکدست‌تری دارند و بسیاری از دیدگاه‌های مختلف موجود در جامعه درباره مسائل مختلف در آن‌ها غایب است.

دستاورد نظری این پژوهش نشان دادن امکان شناخت جامعه به واسطه مطالعه ادبیات است. البته این شناخت لازم است با توجه به کاستی‌های رویکرد بازتاب با راه‌های دیگر شناخت جامعه کامل شود. دستاورد عملی این پژوهش نیز شناختی است که از رابطه میان مردم و رسانه‌های ایران به میانجی مطالعه رمان حاصل شده است. با توجه به موضوع مطالعه در این پژوهش که صرفاً چگونگی بازتاب رسانه‌های سنتی در رمان بوده است، نمی‌توان یافته‌ها را به چگونگی بازتاب رسانه‌های جدیدتر در رمان تعمیم داد. شاید لازم باشد پژوهش دیگری برای این منظور انجام شود، تا بتوان یافته‌های پژوهش حاضر را تکمیل کرد.

منابع

- ایمانی مرنی، نرگس (۱۳۹۰): بازنمایی زندگی روزمره ایرانیان در رمان‌های برنده جایزه گلشیری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
- پاینده، حسین (۱۳۸۸): رمان رئالیستی یا سند اجتماعی، در جامعه‌شناسی هنر و ادبیات. سال اول، شماره دوم.
- پاینده، حسین (۱۳۹۲): گشودن رمان، تهران: انتشارات مروارید. چاپ اول.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵): اصول و روش‌های پژوهش کیفی، تهران: انتشارات آگاه.
- حیدری، محمدمهدی (۱۳۸۷): بازنمایی انسان‌شناختی تاریخ معاصر در رمان فارسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- زرافا، میشل (۱۳۸۶): جامعه‌شناسی ادبیات داستانی: رمان و واقعیت اجتماعی، ترجمه نسرين پروینی، تهران: انتشارات سخن، چاپ اول.
- سپهری، مهناز (۱۳۸۸): بازنمایی مفهوم عقلانیت در ادبیات معاصر ایران با تکیه بر رمان (۱۳۸۰-۱۳۳۰)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- فرهنگی، مهرداد (۱۳۸۹): بازنمایی روستا در ادبیات داستانی معاصر (۱۳۰۰-۱۳۵۶)؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- الکساندر، ویکتوریا (۱۳۹۰): جامعه‌شناسی هنرها، ترجمه اعظم راودراد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کوثری، مسعود، (۱۳۸۷)، روش کیفی در رهیافت و روش در علوم سیاسی، به اهتمام عباس منوچهری. تهران: انتشارات سمت.
- نوروزی، علی (۱۳۸۹): بازنمایی مفهوم دموکراسی در رمان فارسی معاصر در سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ خورشیدی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- والث، مارجرای ال. دی. (۱۳۹۰): چندگانگی قرائت رمان: سازمان اجتماعی تفسیر، ترجمه حسن چاوشیان، در ارغنون، شماره ۹ و ۱۰.

- Alexander, V. (2011), *Sociology of the Arts*, Translated by Azam Rāvadrād, Tehran, University of Tehran Publication [In Persian].
- Farhangi, M. (2010), *Representation of Village in Contemporary Fiction (1921-1967)*, Tehran, University of Tehran. [In Persian].
- Harir, N. (2006), *Principles and Methods of Qualitative Research*, Tehran, Agāh Publication [In Persian].
- Heidari, MH. (2008), *Anthropologic Representation of Contemporary History in Persian Novel*, Tehran, University of Tehran [In Persian].
- Imāni Marani, N. (2011), *Representation of Iranian Everyday Life in Golshiri Prize Awarded Novels*, Tehran, University of Tehran [In Persian].
- Kowsari, M. (2008), *Quantitative Method in Approach and Method in Political Scinces*, Tehran, Samt Publication [In Persian].
- Norouzi, A. (2010), *Representation of Democracy in Contemporary Persian Novel (1961-1978)*, Tehran :Payam-e Noor University [In Persian].
- Pāyandeh, H. (2009), "Realistic Novel or Social Document", *Art and Literature Sociology Journal*, No. 2, Pp. 69-98 [In Persian].
- Pāyandeh, H. (2013), *Opening the Novel*, Tehran, Morvārid Publication [In Persian].
- Sepehri, M. (2009), *Representation of Rationality Concept in Iranian Contemporary Literature (1951-2001) Relying on Novel*, Tehran, Payam-e Noor University [In Persian].
- Walt, M. (2011), "The Multiplicity of Novel Readings: the Social Organization of Interpretation", Translated by Hassan Chavoshiān, *Arghanoun Journal*, No. 9 &10, Pp. 181-220 [In Persian].
- Zerafa, M. (2007), *Fiction: Novel and Social Reality*, Translated by Nasrin Parvini, Tehran, Sokhan Publication [In Persian].